

TENDENCJE ZMIAN NA OBSZARACH WIEJSKICH W POLSCE

Anna Skwara

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie. W artykule zawarto opis i diagnozę przeobrażeń społeczno-ekonomicznych zachodzących na obszarach wiejskich w Polsce po 1989 r., początku transformacji systemowej. Podjęto próbę oceny wpływu procesów demograficznych i społecznych na rozwój tych obszarów. Zmiany i kierunki zachodzących przeobrażeń miały zarówno wpływ stymulujący rozwój (np. sukcesywna poprawa poziomu wykształcenia mieszkańców wsi), ale także go hamujący (takie jak rosnące bezrobocie, migracje mieszkańców itp.). W artykule poszukuje się źródeł i przyczyn społeczno-ekonomicznych uwarunkowań zachodzących przeobrażeń.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, zmiany demograficzne, procesy migracyjne, Polska

WSTĘP

Największymi problemami obszarów wiejskich w Polsce są jawne i ukryte bezrobocie, zła sytuacja dochodowa (przy dużym zróżnicowaniu i szerokim zakresie ubóstwa i niedostatku), ograniczony rynek pracy (w tym małe możliwości zatrudnienia w pozarolniczych miejscach pracy), niski poziom edukacji, opieki zdrowotnej i usług publicznych, a także narastający chaos w zagospodarowaniu przestrzeni wiejskiej. Z drugiej zaś strony wiele cech i niewykorzystanych dotychczas możliwości terenów wiejskich stanowią szanse rozwojowe i przewagi komparatywne w porównaniu z bardziej industrialnymi gospodarkami krajów zachodnich.

DEFINICJE OBSZARÓW WIEJSKICH¹

Obszary wiejskie w Polsce definiowane są jako *tereny położone poza granicami administracyjnymi miast*. Na podstawie podziału terytorialnego według rejestru TERYT,

Adres do korespondencji – Corresponding author: Anna Skwara, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Katedra Polityki Agrarnej i Marketingu, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, e-mail: anna.skwara@mrr.gov.pl

¹ Charakterystyka obszarów wiejskich w Polsce w 2005 r., GUS.

za obszary wiejskie uznaje się gminy wiejskie i część wiejską gmin miejsko-wiejskich. Wyodrębnienie części gminy miejsko-wiejskiej, tj. części obejmujących miasto i obszar wiejski, jest możliwe gdyż części te mają odrębne identyfikatory terytorialne, co pozwala na gromadzenie i przedstawianie danych statystycznych w podziale na miasto i wieś.

Obszary wiejskie stanowią 93,2% powierzchni kraju (dane GUS, 2005 r.), a zatem ich znaczenie zarówno z punktu widzenia ekonomicznego, społecznego, jak i środowiskowego jest ogromne.

Obszary wiejskie można wyodrębnić także wg kryterium opartego na wskaźnikach gęstości zaludnienia. Najpowszechniej stosowana jest klasyfikacja OECD, gdzie za obszary wiejskie uznaje się tereny o gęstości zaludnienia do 150 osób/km² oraz kryterium Eurostatu (stopnia urbanizacji) klasyfikujące obszar jako wiejski, gdy gęstość jego zaludnienia wynosi do 100 osób/km².

W 2005 r. średnia gęstość zaludnienia w Polsce wynosiła 122 osoby/km². W miastach na 1 km² przypadało średnio 1098 osób, natomiast na wsi 51. Wskaźnik ten był znacznie zróżnicowany przestrzennie. Najmniejszą gęstością zaludnienia charakteryzowały się obszary wiejskie województw warmińsko-mazurskiego i zachodniopomorskiego – 24 osoby/km², a największą województw małopolskiego (122 osoby/km²) i śląskiego (117 osób/km²), co przełożyło się na przeciętną liczbę ludności przypadającą na jedną miejscowość wiejską. W województwach tych średnio na miejscowość wiejską przypadało najwięcej ludności w Polsce, odpowiednio 835 i 762 osoby. Wzrost omawianego wskaźnika w latach 2000–2005 odnotowano prawie we wszystkich województwach. Tylko w województwie podlaskim zarejestrowano nieznaczny jego spadek.

Obszary wiejskie w Polsce były zamieszkane w 2005 r. przez 14,7 mln osób, tj. 38,6% ogółu społeczeństwa. Według prognoz GUS, udział ludności miejskiej w skali kraju będzie się sukcesywnie zmniejszać na korzyść ludności wiejskiej. Zmiany wielkości i struktury populacji ludności wiejskiej kształtują się głównie pod wpływem przyrostu naturalnego i migracji.

ZMIANY DEMOGRAFICZNE NA OBSZARACH WIEJSKICH W POLSCE

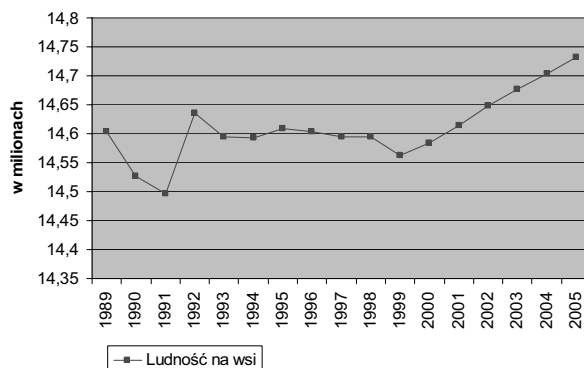
Po drugiej wojnie światowej obserwowano stały wzrost liczby ludności, przede wszystkim w miastach. Wynikało to głównie ze znacznego napływu ludności ze wsi – przyrost naturalny w mieście był niższy niż na wsi, ale równoważony był dużym napływem migracyjnym. Liczba ludności wiejskiej utrzymywała się w okresie powojennym na podobnym poziomie.

Późniejsze lata pokazały osłabienie natężenia zachodzących zjawisk demograficznych. Napływ ludności ze wsi do miast został zatrzymany przez ograniczenia rynku pracy. Osłabło tempo przyrostu naturalnego i po raz pierwszy zanotowano ogólny ubytek ludności. Odnotowano niespotykane wcześniej zjawisko napływu ludności z miast na tereny wiejskie, który przeważał nad odpływem ze wsi do miast.

Pomimo ogólnego dodatniego bilansu migracyjnego na wsi, na obszarach wiejskich, zwłaszcza Polski wschodniej, występowało zjawisko depopulacji wraz z towarzyszącymi mu niekorzystnymi zmianami struktury populacji wg płci i wieku. Obserwowano proces starzenia się ludności wiejskiej, w tym z przewagą kobiet w najstarszej grupie wiekowej.

Zjawiska te zachodziły głównie na obszarach peryferyjnych, z dominującą funkcją rolnictwa, gdzie widoczny był proces narastania ubóstwa, a poziom PKB per capita był niski. Saldo migracji na tych obszarach było na ogół ujemne, a ludność odpływająca ze wsi kierowała się przeważnie do średnich i dużych miast.

Dane GUS odnoszące się do zmian w czasie liczby ludności wg miejscowości wskazują, że szczególnie duże zmiany w kierunku depopulacji zachodziły w obrębie wsi najmniejszych (poniżej 100 mieszkańców), z których to miejscowości w okresie między spisami ludności w latach 1996–2002 ubyło w niektórych regionach kraju nawet ponad 20% mieszkańców. Na pozostałych obszarach wiejskich również obserwowano odpływ mieszkańców, chociaż w mniejszym stopniu. Koncentracja ludności następowała głównie w strefach podmiejskich dużych ośrodków miejskich. Od 1999 r. (por. wykres 1) następuje odpływ mieszkańców z miast w ich dotychczasowych granicach administracyjnych głównie do strefy podmiejskiej².

Wykres 1. Zmiany liczby ludności na wsi (w mln) na przestrzeni lat 1989–2005

Graph 1. Changes to the population number in rural areas (in million) in 1989–2005

Źródło: Na podstawie danych GUS.

Source: Based on Central Statistical Office data.

Przez dziesięciolecia w strukturze wiejskiej migracji obserwowano zwiększony odpływ młodych kobiet do miast, co skutkowało defeminizacją wsi – w niektórych gminach na obszarach odpływowych na 100 mężczyzn w wieku 20–39 lat wciąż przypadało mniej niż 70 kobiet (dane z 2002 r. z Narodowego Spisu Powszechnego). Mniejsze szanse na założenie rodziny dla mieszkańców wsi będących w wieku matrymonialnym to ważny, negatywny czynnik rozwoju demograficznego – niedobór młodych kobiet powodował m.in. spadek liczby zawieranych małżeństw, a to z kolei przyczyniało się do spadku liczby urodzeń i nasilenia procesów starzenia się ludności. Obszary wiejskie, na których dochodzi do takich zjawisk, przestają się rozwijać, a nawet cofają się w rozwoju.

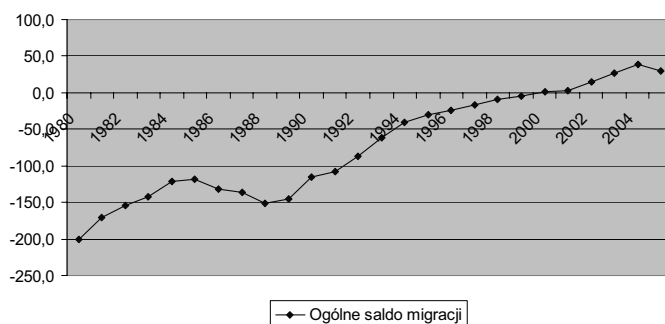
W ostatnich latach sytuacja w tym zakresie ulega powolnej poprawie – niedobór kobiet w wieku matrymonialnym uległ złagodzeniu w związku ze zmniejszeniem się liczby ludności migrującej do miast. Spowolnienie migracji do miast oraz wzrost liczby ludności napływającej na wieś to nowe zjawisko obserwowane po 2000 r. (wykres 2).

² „Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku”, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2006.

W ostatnich latach liczba mieszkańców wsi zwiększa się konsekwentnie pomimo wyraźnego spadku przyrostu naturalnego (por. wykres 1 i wykres 3). Nastąpiło spowolnienie tempa migracji ze wsi do miast, co jest wynikiem głównie pojawienia się nowych miejsc pracy na wsi oraz zmian struktury źródeł utrzymania (w dochodach ludności wiejskiej maleje udział zatrudnienia tylko w rolnictwie na rzecz rosnącej roli pracy zarobkowej poza rolnictwem). Pewien wpływ na odwrócenie się kierunku migracji z miast na wieś mogą mieć wyższe i rosnące szybciej koszty utrzymania w mieście.

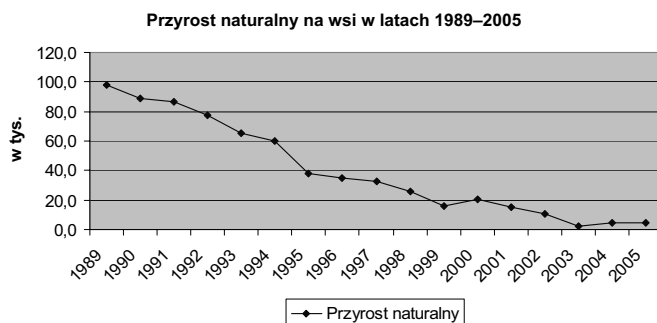
Dynamicznie rozwija się także na obszarach wiejskich funkcja mieszkalnictwa. Widoczne jest w Polsce, podobnie jak w innych państwach Unii Europejskiej (niektóre regiony Francji oraz Wielkiej Brytanii), zjawisko przemieszczania się części ludności miejskiej na tereny wiejskie w celu zamieszkania w pobliżu miast. Na opuszczenie aglomeracji decydują się przede wszystkim ludzie zamożni i dobrze wykształceni.

Według prognoz GUS, udział ludności miejskiej w łącznej liczbie ludności prawdopodobnie będzie się sukcesywnie zmniejszać na korzyść ludności wiejskiej. W 2005 r. 61% ludności ogółem stanowiła ludność miast, a 39% ludność wsi. W 2030 r. udział ludności miejskiej spadnie do poziomu 57% a ludności wiejskiej wzrośnie do poziomu 43%.

Wykres 2. Ogólne saldo migracji na wsi w latach 1980–2005
Graph 2. Overall migration balance in rural areas in 1980–2005

Źródło: Na podstawie danych GUS.
Source: Based on Central Statistical Office data.

Wykres 3. Przyrost naturalny na wsi w latach 1989–2005 (w tys. osób)
Graph 3. Population growth in rural areas in 1989–2005 (in thousand)

Źródło: Na podstawie danych GUS.
Source: Based on Central Statistical Office data.

Podobnie jak w całym kraju, na obszarach wiejskich odnotowano gwałtownie malejący przyrost naturalny ludności. Jednak na wsi wciąż osiąga on wartości dodatnie (w 2005 r. przyrost naturalny na obszarach wiejskich kształtował się na poziomie 4,3 tys., natomiast w miastach był ujemny i wynosił -8,2 tys.).

Jednym z ważniejszych czynników oceny stanu populacji jest procentowy udział osób w różnych kategoriach wiekowych – w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym. Dane te charakteryzują bowiem potencjalne zasoby pracy, dotyczy to przede wszystkim liczby ludności w wieku produkcyjnym.

W analizowanych latach udział ludności w wieku produkcyjnym (od 18 do 59 lat kobiety/64 – mężczyźni) w stosunku do ogółu ludności obszarów wiejskich rośnie i wynosił w 2005 r. 60,2%. Niekorzystnym zjawiskiem natomiast jest malejący udział ludności w wieku poniżej 20 lat w strukturze ogólnej ludności. Główny wpływ na liczebność tej grupy miała zmniejszająca się co roku liczba urodzeń. Przewiduje się, iż w perspektywie najbliższych 10–20 lat te tendencje utrzymają się. Nastąpi więc gwałtowne starzenie się ludności. Znaczny przyrost nastąpi w najstarszych grupach wieku. Liczba osób w wieku 85 lat i więcej wzrośnie do 2010 r. o 50% i osiągnie pół miliona, a w 2030 r. do prawie 800 tys. (obecnie liczba osób w tym wieku wynosi niespełna 320 tys.)³.

Ważnym wskaźnikiem informującym o żywotności obszaru jest stosunek populacji osób w wieku poprodukcyjnym do grupy w wieku przedprodukcyjnym. Zarówno w całym kraju, jak i na obszarach wiejskich zaobserwowano zwiększające się wartości tego wskaźnika, co świadczy o starzeniu się populacji ludności danego obszaru.

Zmiany demograficzne w istotny sposób wpływają na kształt sytuacji społeczno-gospodarczej kraju. Są one także ważnym czynnikiem współkształtującym w długim okresie sytuację na rynku pracy. Duża liczba osób w wieku niemobilnym w średnim okresie powoduje spadek przeciętnej aktywności zawodowej i zatrudnienia.

Obecnie w Polsce możemy zaobserwować dwa wyże demograficzne w wieku produkcyjnym: osób urodzonych w dziesięcioleciu powojennym (zwłaszcza w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych) oraz na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Na polski rynek pracy oddziałują dwa ważne zjawiska o charakterze demograficznym. Po pierwsze, osoby ze starszego wyżu, przekraczające pięćdziesiąty rok życia, wchodzą do grupy o podwyższonym ryzyku opuszczenia zatrudnienia na rzecz bierności lub bezrobocia. Po drugie, na rynek pracy już od kilku lat wchodzi osoby z młodszego wyżu demograficznego⁴.

Według danych GUS za IV kwartał 2006 r., aktywni zawodowo w wieku 15 lat i więcej liczyli w Polsce ogółem 16,99 mln osób, tj. o 1,71% mniej niż przed rokiem. Wzrosła o 3,62% liczba osób pracujących i zmalała o 28,24% populacja osób bezrobotnych. Podobnie kształtowały się zmiany zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich. W porównaniu do obszarów miejskich znacząco wzrósł na obszarach wiejskich odsetek ludności biernej zawodowo (3,33% wobec 1,93%). Wskaźnik zatrudnienia⁵ w obu przypadkach wzrósł, jednakże na obszarach wiejskich był wyższy niż w miastach (48,8% wobec 46,8%).

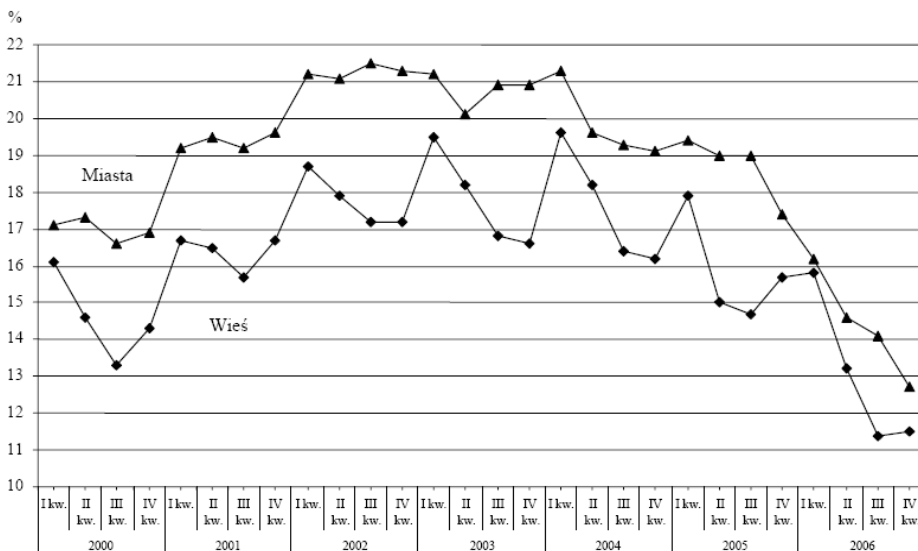
³ Prognozy GUS.

⁴ Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2006 roku, GUS, 2007.

⁵ Wskaźnik zatrudnienia obliczono jako udział pracujących w liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej.

Większa, w porównaniu z miastem, aktywność zawodowa ludności w wieku 15 lat i więcej na wsi oraz wyższy wskaźnik zatrudnienia wynika z faktu zaliczania osób z gospodarstw rolnych do aktywnych i zatrudnionych, nawet w przypadku ich pracy w bardzo niewielkim wymiarze w tych gospodarstwach.

W IV kwartale 2006 r. stopa bezrobocia ogółem wyniosła 12,2%, a natężenie tego wskaźnika spadło zarówno w porównaniu z analogicznym okresem poprzedniego roku (o 4,5 pkt), jak i w stosunku do poprzedniego kwartału (o 0,8 pkt). Stopa bezrobocia dla osób mieszkających w miastach była nieco wyższa niż dla mieszkańców wsi – w IV kwartale 2006 r. różnica ta wyniosła 1,2 pkt. W ciągu roku stopa bezrobocia w miastach zmalała o 4,7 pkt, na wsi o 4,2 pkt i wyniosła odpowiednio 12,7% i 11,5% (wykres 4). Warto podkreślić, że kształtowanie się stopy bezrobocia na wsi jest związane bardziej z porami roku niż w miastach.

Wykres 4. Stopa bezrobocia w Polsce w miastach i wsiach w kwartałach lat 2000–2006

Graph 4. Unemployment rate in Poland in urban and rural areas by quarters in 2000–2006

Źródło: Dane zostały opracowane na podstawie reprezentacyjnego Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) w Polsce, IV kwartał 2006, GUS, Warszawa 2007.

Source: Data developed based on the representative Survey of the Economic Activity of Population (BAEL) in Poland, IV quarter 2006 Central Statistical Office, Warsaw 2007.

W ujęciu przestrzennym bezrobocie utrzymuje się na obszarach zachodniej i północnej Polski, co jest głównie związane z upadkiem uspołecznionej gospodarki rolnej na obszarach wiejskich. Najniższe bezrobocie niezmiennie utrzymuje się w dużych aglomeracjach (Warszawa, Poznań, Kraków, Trójmiasto, Wrocław). Pomimo odnotowywanego powolnego spadku ogólnego poziomu bezrobocia, sytuacja niektórych regionów, zwłaszcza znajdujących się dotychczas w recesji, pogarsza się (na obszarach tych obserwowano większy odpływ mieszkańców).

GLÓWNE WYZWANIA DLA TERENÓW WIEJSKICH W POLSCE

Pomimo zmniejszającego się udziału pracujących w rolnictwie w stosunku do ogółu pracujących (16,6% w 2005 r. wobec ok. 17,6% w 2004 r.), wskaźnik ten jest nadal w Polsce jednym z najwyższych spośród krajów Unii Europejskiej.

Jednocześnie należy wspomnieć, że tak duży odsetek osób pracujących w rolnictwie polskim wytwarza wartość dodaną brutto stanowiącą tylko 3,1% produktu krajowego brutto, dla porównania, 7,4% pracujących w rolnictwie w UE-27 generuje wartość dodaną brutto stanowiącą 2,2% PKB⁶, a 3,8% pracujących w UE-15 2% PKB. Przyjmując odpowiednią relację wobec UE-15, wartość dodana brutto wytworzona przez rolników w kraju powinna stanowić 9,26% PKB. Wskazuje to na niską produktywność rodzimego rolnictwa i zmniejszające się znaczenie rolnictwa we współczesnych gospodarkach państw rozwiniętych ze względu na udział w wypracowanym dochodzie⁷.

Udział pracujących w rolnictwie w kraju maleje w wolnym tempie głównie z powodu braku wciąż dostatecznej liczby miejsc pracy na obszarach wiejskich oraz niskiej aktywności w podejmowaniu działalności pozarolniczej. Przy ogólnie wysokim poziomie zatrudnienia w rolnictwie w niektórych regionach Polski (głównie na wschodzie) występuje problem braku następców w gospodarstwach i wyludnianie się terenów wiejskich.

W wielu zacofanych, depopulacyjnych regionach występują tzw. gospodarstwa socjalne, które utrzymują się głównie z rent, emerytur i zasiłków socjalnych (dla słabszych grup w społeczeństwie środki finansowe pozyskiwane w postaci zasiłków, rent, emerytur, stypendiów, alimentów są łatwo dostępne, ich otrzymanie nie jest obwarowane zasadami wymagającymi dużej mobilizacji ekonomicznej gospodarstwa rolnego i rolnika).

Na obszarach wiejskich obserwuje się zjawisko rozszerzania obszarów biedy. Samo rolnictwo przynosi coraz skromniejsze dochody lub pozwala tylko na minimum egzystencji (decydujące dla spadku opłacalności produkcji i dochodów rolniczych były generalnie niekorzystne dla rolnictwa ceny produktów rolnych oraz ich relacje do cen koniecznych nakładów środków produkcji oraz innych towarów i usług; duży wpływ ma również niska opłata pracy rolników w porównaniu z opłatą pracowników innych gałęzi gospodarki).

Jednocześnie istnieje szeroko rozpowszechniony problem rozdrobnienia gospodarstw rolnych, głównie w sektorze gospodarstw indywidualnych, których w 2005 r. było około 2734 tys. Większość z nich nie produkuje na rynek, lub przeznacza więcej na samozaopatrzenie niż sprzedaje. Po 1990 r. następowało systematyczne zmniejszanie się liczby gospodarstw rolnych. Wśród gospodarstw indywidualnych postępuje proces polaryzacji, polegający na zwiększaniu się liczby gospodarstw najmniejszych i największych kosztem gospodarstw średnich.

W warunkach polskich jedną z głównych barier w podejmowaniu działalności pozarolniczej w gospodarstwach rolnych jest brak kapitału i relatywnie niski poziom wykształcenia ludności zamieszkującej tereny wiejskie.

Obok najwyższego poziomu wykształcenia ludności największych miast i obszarów metropolitalnych (17,5% ludności miast miało wykształcenie wyższe) odnotowuje się

⁶ „Growing Regions, growing Europe”, Fourth report on economic and social cohesion, Communication from the Commission, provisional version, May 2007.

⁷ „Ocena postępów Polski w zakresie spójności z Unią Europejską”, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Raport 2007.

bardzo mały odsetek ludności z wykształceniem wyższym w regionach peryferyjnych (na wsi odsetek ten wynosi 5,4%) (dane GUS na koniec 2004 r.). W niektórych gminach wiejskich udział ludności z wykształceniem nie wyższym niż podstawowe przekracza 40% (dane GUS za 2004 r.). Niski poziom wykształcenia ludności na obszarach wiejskich i w małych miastach wynika ze słabego poziomu rozwoju gospodarczego i z opisanego już wcześniej zjawiska stałego odpływu ludności lepiej wykształconej i przedsiębiorczej, głównie w młodszych kategoriach wiekowych (20–30 lat), do dużych ośrodków i aglomeracji oraz za granicę.

Migracje za granicę są ostatnio zauważalnym zjawiskiem na polskim rynku pracy. Już występują braki pracowników niektórych specjalizacji, presja na wzrost wynagrodzeń bez powiązania ze wzrostem wydajności pracy czy też negatywne zjawiska społeczne spowodowane rozdzieleniem rodzin. Największą grupę migracyjną stanowią młodzi ludzie, którzy (zwłaszcza ci wykształceni) traktują wyjazd jako doświadczenie zawodowe, duży krok w przyszłej karierze zawodowej. Dodatkowymi czynnikami, które przyczyniają się do migracji zarobkowej młodych polskich pracowników, są: brak perspektywy dla usamodzielnienia się materialnego i ciągła zależność od wsparcia rodziców. Niezbędne zatem wydają się zmiany w prawie (np. obniżenie podatków, kosztów pracy) oraz odpowiednie działania organów państwa, których zadaniem powinno być zahamowanie emigracji młodych, skłonnych do podejmowania ryzyka i energicznych pracowników z Polski lub też stworzenie na tyle atrakcyjnych warunków, aby mogli oni w przyszłości wrócić do kraju i wykorzystać nabyte kwalifikacje i bagaż doświadczeń⁸.

Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich odbywa się głównie w małych, tzw. „rodzinnych” firmach, w których zatrudniani są przede wszystkim członkowie rodzin. Powstające na obszarach wiejskich podmioty gospodarcze w większości nastawione są na zaspokojenie lokalnych potrzeb. W 2005 r. spośród wszystkich osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą zarejestrowanych w rejestrze REGON 24,8% prowadziło działalność na obszarach wiejskich. Większość (98,4%) stanowiły osoby fizyczne zatrudniające do 9 osób. Według rejestru REGON, w 2005 r. na obszarach wiejskich zarejestrowano 61,5 tys. przedsiębiorców, co stanowiło 27,6% wszystkich zarejestrowanych w tym roku w Polsce.

Zakłada się, iż spadek zatrudnienia w rolnictwie oraz zakładane zmniejszenie się poziomu bezrobocia jawnego i ukrytego na wsi może spowodować wzrost możliwości zatrudnienia pozarolniczego. Tendencja ta wyraża się w tworzeniu miejsc pracy poprzez uruchamianie działalności gospodarczej na własny rachunek i rozwój sektora MSP na wsi, z dominacją sektora usług, uruchamianiu różnorodnej działalności pozarolniczej w gospodarstwach rolnych (w postaci przetwórstwa płodów rolnych, agroturystyki, rękodzieła), zatrudnianiu mieszkańców wsi poza miejscem zamieszkania w postaci telepracy, różnych form e-biznesu oraz rozwoju nowych sfer działalności gospodarczej w postaci usług domowych, np. zakładanie i pielęgnacja ogrodów (parków), opieka domowa i medyczna nad ludźmi starszymi, prowadzenie gospodarstwa domowego, ochrona obiektów itp. Niedorozwój usług na obszarach wiejskich jest jak dotychczas barierą, ale może się

⁸ „Migracja pracowników – szansa czy zagrożenie?”. Raport firmy doradczej KPMG przygotowany na podstawie badań przeprowadzonych we wrześniu 2006 r. na reprezentatywnej próbie 104 przedsiębiorstw produkcyjnych, usługowych i handlowych działających na polskim rynku.

też przekształcić w szansę rozwoju dla przedsiębiorczości, szczególnie w formie małych i średnich firm.

W procesach rozwoju obszarów wiejskich szczególna rola przypada ośrodkom miejskim, w których ludność wiejska może znaleźć miejsca pracy i podwyższać poziom edukacji i umiejętności oraz znaleźć zaspokojenie potrzeb zdrowotnych i aspiracji kulturalnych. W tym kontekście szczególne znaczenie ma wspieranie rozwoju tych funkcji miast, które związane są bezpośrednio z procesami restrukturyzacyjnymi na obszarach wiejskich, w tym zwłaszcza usług zdrowotnych, edukacji na poziomie szkolnictwa średniego, rozwoju MSP w sektorach pozarolniczych, turystyki przyjazdowej, funkcji uzdrowiskowych itp., przy zapewnieniu dostępności komunikacyjnej w relacji miasto-wieś.

PODSUMOWANIE

W podsumowaniu zestawiono najważniejsze elementy niewystarczająco jak dotychczas wykorzystanego potencjału regionów wiejskich w Polsce, a stanowiącego zarazem szansę dla rozwoju obszarów wiejskich w przyszłości.

Polska charakteryzuje się bogactwem walorów przyrodniczych, dużą różnorodnością gatunków, ekosystemów i krajobrazu. Zatem nie w pełni jeszcze wykorzystywany element obszarów wiejskich, jakim są zasoby środowiska naturalnego i bogactwo polskiej przestrzeni przyrodniczej, może w większym stopniu generować rozwój społeczno-gospodarczy tych obszarów w przyszłości, zwłaszcza poprzez rozwój turystyki. Szczególnie cenne cechy wiejskiego krajobrazu to różnorodność biologiczna ekosystemów leśnych łąkowych i polnych, urozmaicona rzeźba terenu, duża liczba ekosystemów jeziornych i błotnych, różnorodność krajobrazowa z obiektami przyrodniczymi prawnie chronionymi, jak i elementami nieprzyrodniczymi.

Wzrasta zainteresowanie polskiego społeczeństwa, w tym także rodzimych i zagranicznych turystów, atrakcyjnością zasobów kultury materialnej i niematerialnej oraz dziedzictwa kulturowego. Podkreślić należy bogactwo dziedzictwa kultury materialnej Polski, na które składają się takie elementy, jak architektura, sztuka oraz zanikające w Europie formy gospodarowania, i przejawy folkloru, które wciąż można spotkać w wielu wiejskich środowiskach, a nie wyłącznie w skansenach.

Rośnie popyt na ekologiczne produkty żywnościowe. Żywność produkowana bardziej tradycyjnymi metodami, mniej przetworzona przez przemysł znajduje coraz więcej nabywców na rynku wewnętrznym (głównie w miastach) oraz za granicą (zwłaszcza rynek niemiecki stanowi potencjalną szansę dla wzrostu eksportu tego rodzaju żywności). Rynek żywności ekologicznej w Polsce jest wciąż niewielki i słabo rozwinięty, ale jego potencjał wzrostowy wygląda bardzo obiecująco. Jest to dotychczas niewykorzystana szansa wielofunkcyjnego rozwoju wsi, dodatkowych źródeł dochodu dla ludności rolniczej.

Zwolenników i naśladowców zyskuje rolnictwo zintegrowane, stosujące zasady dobrego gospodarowania (dobrej praktyki rolniczej) i kładące nacisk na precyzyjne i ściśle kontrolowane stosowanie nakładów pochodzenia przemysłowego. Eksportowane z Polski produkty rolne o wysokiej jakości, bezpieczeństwie ekologicznym, odrębnych walorach smakowych i kulturowym kontekście ich wytwarzania znajdują nabywców w bogatszych

regionach krajów sąsiednich, są też szansą rozwoju agroturystyki, turystyki i aktywizacji gospodarek wielu wiejskich regionów.

Poprawa warunków życia i sytuacji dochodowej ludności wiejskiej wiązać się będzie z wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich, powstawaniem alternatywnych do produkcji rolnej źródeł dochodów oraz rozbudową i poprawą stanu infrastruktury społecznej i technicznej wsi. Rozbudowa infrastruktury wpłynie na wzrost atrakcyjności terenów wiejskich jako miejsca zamieszkania, a także na poprawę ich dostępności. Atutem może być dobrze rozwinięta krajowa sieć kolejowa z relatywnie równomiernym rozmieszczeniem przestrzennym.

Nie w pełni wykorzystanym potencjałem obszarów wiejskich jest duży areał ziemi rolniczej oraz jej relatywnie niska cena (średnia cena hektara ziemi jest wciąż niższa od przeciętnej w Unii Europejskiej). Duże zasoby względnie taniej siły roboczej, a tym samym niskie koszty jednostkowe pracy i ziemi dają przewagi komparatywne w sektorach i kierunkach produkcji, gdzie nakłady pracy i ziemi są tradycyjnie wysokie. Przewagi cenowe produkcji rolnej będą się jednak wyczerpywać w miarę pogłębiania procesów europejskiej integracji gospodarczej.

Niski jak dotychczas stopień specjalizacji (głównie w produkcji) daje dużą elastyczność wyboru i zmian kierunków produkcji i usług. Jednocześnie różnorodna i wielokierunkowa produkcja gospodarstw rolnych stanowi duże zaplecze surowcowe przetwórstwa.

Przewaga tradycyjnego rolnictwa (gospodarstwa i farmy o rodzinnym charakterze) prowadzonego sposobami ekstensywnymi, bez nadmiernej koncentracji w chowie zwierząt, a także przy względnie niskim poziomie chemizacji, jest szansą uniknięcia błędów wielu krajów zachodnich, tj. nadmiernego uprzemysłowienia produkcji i przetwórstwa żywności, a tym samym wykorzystania tego pozornego opóźnienia rozwojowego jako szansy rozwoju i wzrostu produkcji bardziej cenionej przez konsumentów i poszukiwanej obecnie na rynkach żywności ekologicznej.

Czystość gleb (pod względem zawartości metali ciężkich), ekstensywne sposoby upraw i rolniczego użytkowania terenów to kolejne cechy pozytywnie wyróżniające Polskę na tle wielu krajów Unii Europejskiej i tworzące korzystne warunki do rozwoju turystyki, w tym agro- i ekoturystyki.

Dobry jest stan organizacji publicznej służby doradztwa rolniczego. Sieć placówek doradztwa rolniczego jest rozmieszczona proporcjonalnie we wszystkich wiejskich regionach kraju, doradcy mają ogromne doświadczenie w pracy z rolnikami i mieszkańcami wsi. Na stanowiskach doradców zatrudniani są przeważnie ludzie mający dyplom uczelni wyższej, tym samym niskie na ogół wykształcenie ludności rolniczej poprzez efektywny system doradztwa staje się mniej dotkliwą barierą rozwoju wsi. Obserwuje się olbrzymie zainteresowanie zarówno służb doradczych, jak i samych mieszkańców wsi – rolników i przedsiębiorców – instrumentami wsparcia publicznego, które zaczęły funkcjonować w Polsce po wejściu do UE wraz z wprowadzeniem mechanizmów wspólnej polityki rolnej, polityki regionalnej czy pomocy dla małych i średnich przedsiębiorstw.

Wzrasta poziom świadomości ekologicznej społeczeństwa i akceptacja dla działań prośrodowiskowych, tym samym bogate środowisko naturalne i jego bioróżnorodność mogą być użytkowane zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju dla celów społecznych i gospodarczych w dbałości o jego naturalny stan i ochronę przed zagrożeniami.

Zakładany wzrost znaczenia energii odnawialnej w bilansie energetycznym kraju to szansa dla poprawy produkcji i przetwórstwa rolniczych surowców energetycznych, a także rozwoju związanych z tym usług. Ocenia się, że wykorzystanie odnawialnych źródeł energii, w tym biomasy, wpłynie korzystnie na rynki rolne pobudzając popyt na surowce roślinne. Spowoduje to zmniejszenie ilości ziemi odłogowanej i ugorowanej, zwiększy dochody rolników i uczyni je bardziej stabilnymi w wyniku kontrakcji surowca, co z kolei powinno zaowocować zwiększeniem nakładów na środki produkcji i zwiększeniem plonów również innych roślin uprawnych.

PIŚMIENNICTWO

- Communication from the European Commission; 2007; Growing Regions, growing Europe, Fourth report on economic and social cohesion, provisional version.
- GUS; 2007; Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) w Polsce w IV kwartale 2006, Warszawa.
- GUS; 2007; Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2006 roku, Warszawa.
- GUS; 2006; Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2006; Zakład Wydawnictw Statystycznych; Warszawa.
- Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN; 2006; Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku; Warszawa.
- KPMG – firma doradcza; 2006; Migracja pracowników – szansa czy zagrożenie – raport.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego; 2007; Ocena postępów Polski w zakresie spójności z Unią Europejską; Warszawa.
- Urząd Statystyczny w Olsztynie – Ośrodek Badań Ekonomiczno-Rolniczych i Infrastruktury Wsi; 2006; Charakterystyka obszarów wiejskich w Polsce.

CHANGES AT RURAL AREAS IN POLAND

Abstract. The article includes description and diagnosis of socio-economic changes which took place at rural areas in Poland after 1989 year at the beginning transformation. In the article was made an attempt to evaluate the impact of demographic and social processes for the development of this areas. Changes and directions of transformations had stimulant influence for the development (e.g. successive progress of rural areas inhabitants education) and stonewalling as well (such as growing unemployment, migration processes, ect.). In research was made an effort to answer the question, what are the social-economic sources and reasons of transformation.

Key words: rural areas, demographic changes, migration processes Poland

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 20.08.2007